

DOMONKOS ÁDÁM^{ID}

A magyar és német civil szervezetek kulturális és szociális szerepe a Vajdaságban, 1918–1929

The cultural and social role of Hungarian and German civil organizations in Vojvodina, 1918–1929. In this thesis, the operational background of the ethnic Hungarian and German associations in Vojvodina will be examined, with particular emphasis placed on the activities of the leading cultural organizations (Népkör, the Hungarian Cultural Association in Nagybecskerek, and the Kulturbund) during the period 1918–1929. The principal demographic characteristics of the two communities will first be outlined. Subsequently, the objectives of the major associations and the cultural and social activities undertaken by them will be discussed. Particular attention is given to the vibrant social life of the ethnic Hungarian and German minorities, and their defining features are highlighted. For the purposes of this research, archival materials from Belgrade, Novi Sad, and Budapest, as well as press sources and relevant historical literature, have been utilized.

Keywords: ethnic Hungarian, ethnic German, minority society, Vojvodina, association, cultural and social role

A Vajdaság demográfiai viszonyai 1918 után

A Vajdaság Magyarországtól való elszakadását kétszer is kimondták; ez a délszláv egyesülés centralista és föderatív elképzeléseinek összeecsapásából következett.¹ A Zágrábi Nemzeti Tanács november 24-én csatolta el a területet, ám másnap az újvidéki Nagy Nemzetgyűlés, melynek résztvevői szinte kizárólag szlávok voltak, a belgrádi megbeszélések értelmében kimondta a Vajdaság elszakadását Magyarországtól és csatlakozását a Szerb Királysághoz.² Néhány nappal később, december 1-jén megalakult a Szerb–Horvát–Szlovén Királyi Állam.

Az első világháborúnak és lezárásának demográfiai következményei meghatározó jelentőséggel bírtak az immár kisebbségi sorba került magyar és a német civil társadalom mozgásterének szempontjából is. A következőkben a nemzetiségi összetétel, a településszerkezeti, a foglalkozási és strukturális adottságok szempontjai mentén kifejezetten az 1920-as és 1930-as évek demográfiai viszonyai kerülnek megvilágításba.

^{ID} Doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola (domonkosadam96@gmail.com). ORCID: 0009-0008-0783-3255

¹ Dévavári 2014, 37–38.

² A. Sajti 2010, 29–30. A forrás magyarul olvasható: Sajti 1989, 59–61., 71–72.

Az 1921. január 31-i délszláv népszámlálási adatok alapján az SZHSZ Királyságban 467,5 ezer magyar anyanyelvű lakos élt, a németek létszáma pedig meghaladta a félmilliót.³ Az előbbi, immár kisebbségi sorban, etnokulturális alapon szerveződő közösségnek a többsége – mintegy 376 ezer fő – a Bánátban, a Bácskában és a Baranya-háromszögben lakott.⁴ A németiség több különböző helyzetű és történeti hátterű német nyelvű csoport együttesét jelölte. Etnikai területük három nagytájra terjedt ki. A svábok Kelet-Horvátországban és a Vajdaságban éltek, ősük a 18–19. században vándoroltak be az akkori Magyarországra, illetve Horvátországba. Leszármazottjaik közül a felemelkedők és a városokba költözők körében 1910-re már rég megkezdődött az asszimiláció. A másik nagytáját Szlovénia német nyelvű népessége lakta, mely Ausztria felé orientálódott. Emellett a szlovén–horvát határon létezett a gottschee-i nyelvsziget, melynek gyökerei a középkorig nyúlnak vissza, s az itt élők a 20. századig megtartották a bajor dialektust.⁵ Az ország német nyelvű csoportjának többsége is a Vajdaságban élt, csaknem 317 ezer fő. Ez az immár – s szintén – etnopolitikailag mobilizálódó csoport a horvátok lakta területen csaknem 123 ezer főt számlált, a szlovének lakta területeken pedig csaknem elérte a 40 ezer főt.⁶ Mindez a közigazgatási egységek szerint mindkét esetben legfőképp a belgrádi és a bácskai megyét jelentette.⁷

Az elcsatolt magyar és horvát területeken élő magyar anyanyelvű népesség 1910 és 1921 között bekövetkezett drasztikus létszámcsökkenését számos tényező idézte elő. A háborús veszteségek, repatriálások, kiutasítások, a kivándorlás, belső emigráció, egyes délszlávok, németek és zsidók elfordulása, valamint a népszámlálási adatok szándékos torzítása mind hozzájárultak lélekszámbeli csökkenéséhez,⁸ a sváb lakosság létszámának alakulása pedig igen ellentmondásosan alakult.⁹ A magyar közösség számottevő embervesztéget könyvelhetett el 1918 és 1924 között. Ekkor ugyanis kis híján 45 ezer személy menekült, optált vagy lett kiutasítva a délszláv állam területéről Magyarországra, akik főként köztisztviselők, tanárok, tanítók, földbirtokosok, szellemi szabadfoglalkozásúak és magántisztviselők voltak, túlnyomó többségük tehát a középosztályhoz tartozott.¹⁰ Ez kedvezőtlen kiindulási pozíciót eredményezett a magyar civil önszerveződési folyamatok tekintetében, hiszen ezen a téren a középosztály kezében volt a kezdeményező szerep. Az eltá-

³ 1. link: 1921-es szerb népszámlálási adatok. Más számítások szerint több mint 472 ezer magyar élt ekkor az országban (Dimić 2020, 709.). Adalékként megemlíteném: az ugyancsak a népszámlálási adatokra támaszkodó Pržić-kézirat azt állapította meg, hogy abban az időben a délszláv államban ténylegesen legfeljebb 420 ezer magát magyar és 475 ezer magát német anyanyelvűnek valló lakos élt. (AJ, F. 398., 1. dosszié.)

⁴ Arday 2002, 158.

⁵ Bethke 2009, 40–41.

⁶ AJ, F. 398., 1. dosszié.

⁷ Az új állam megalakulásakor a Délvidéken megyerendszer volt, a megyéket járások, a járásokat községek szerint tagolták. A megye élén a főispán állt, akit a bán vagy a király nevezett ki, s aki nem tartozott felelősséggel a megyegyűlésnek. Továbbá önkormányzati testületek igazgattak a városokban és a községekben. 1922. április 26-án Nikola Pašić kormánya a közigazgatási beosztásról szóló törvényerejű rendelettel 33 megyére osztotta fel a délszláv államot. (Bíró 2010, 124–126.)

⁸ Arday 2002, 121–122.

⁹ Ezt a demográfiai trendet lásd bővebben: Bethke 2009, 157–158.

¹⁰ A. Sajti 2010, 49.

vozők soraiban jelen voltak a svábok és a zsidók, sőt még szerbek és horvátok is érkeztek Magyarországra, akik hűségesek maradtak „Szent István koronájához”.¹¹

A tíz évvel későbbi népszámlálási adatokat (1931. március 30.) alapul véve az állapítható meg, hogy a délszláv államban mintegy félmillió főt számlált a német és több mint 465 800-at a magyar nemzeti kisebbség.¹² A Dunai Bánság részét képező Vajdaságban a magyarok száma megközelítőleg 369 ezerre, a sváboké pedig több mint 307,5 ezerre módosult.¹³ Míg a Bácskában a két közösség létszáma együttesen kitette a lakosság több mint felét a húszas (59,14%) és harmincas években (55,88%), addig ugyanebben az időszakban a Bánátban összesített arányuk mintegy 37–40%-ot tett ki.¹⁴ A fent vázolt demográfiai trendek mellett meghatározó folyamat volt a délszláv elem folyamatos létszámbeli növekedése, amit a kormányzat már 1919-től az agrárreform és a kolonizáció révén is igyekezett elősegíteni.¹⁵ Ezek egyik fő célját éppen az képezte – és ez a kor közös kelet-közép-európai jelenségének számított –, hogy az egyes országok földreformjaik révén a saját nemzetükhöz tartozókból kívántak szilárd középparaszti réteget teremteni; ebben különösen érintettek voltak a kisebbségek által lakott, etnikailag többé-kevésbé homogén régiók.¹⁶ Ilyen kompakt településterület a magyarság esetében a Vajdaságban Szegedtől délre, Titel és Nagybécskerek, Topolya és Dárda közt, a Muravidéken pedig a határszakasznál volt megfigyelhető. Jóllehet a délszláv állam egészét tekintve diaszpórában élt, a német kisebbség is rendelkezett zárt településterülettel, emellett „nagyon gyakran tiszta német települést” alkotott.¹⁷

	A Vajdaság nemzetiségi összetétele 1921-ben		A Vajdaság nemzetiségi összetétele 1931-ben	
Magyarok	376 107 fő	27,9%	368 646 fő	25,9%
Németek	316 679 fő	23,5%	307 526 fő	21,6%
Délszlávok	509 590 fő	37,9%	585 166 fő	41,2%

Forrás: Arday 2002, 158.

Úgy a magyar, mint a német etnikai csoportot érintő, 1921 és 1931 között végbement demográfiai csökkenés több tényezőre vezethető vissza; meghatározták azt társadalmi-gazdasági és migrációs fejlemények, de kiváltképp az a szubjektív tényező, hogy ki milyen nemzetiséghez tartozónak vallotta magát.¹⁸ Ebben a vonatkozásban nem mellékes tehát az sem, hogy a kivándorlási láz legfőképp a földmunkás magyarságot ragadta meg.¹⁹ A magyar anyanyelvi csoport létszáma 1880 és 1910 között ugyan 64,7%-kal nőtt, azután azonban – Torontál, Temes és Szörény megyéket leszámítva – 1931-ig csökkenő tendenciát mutatott.²⁰ Tíz év alatt (1921–1931) a Vajdaságban a magyarok össznépességén belüli

¹¹ Janjetović 2011, 25.

¹² Vö. 2. link: Az 1931-es népszámlálási adatok.; VA, 17. Pop., 21. k.; Dimić 2020, 678., 709.; Arday 2002, 157.

¹³ Arday 2002, 158.; A. Sajti 2010, 48. Más számítások szerint a vajdasági németek ekkor csaknem 330 ezer főt számláltak. (Bethke 2009, 646.)

¹⁴ Vö. Bethke 2009, 647.

¹⁵ Arday 2002, 19–20.

¹⁶ Arday 2002, 19–20.

¹⁷ AJ, F. 398., 1. dosszié.

¹⁸ Bethke 2009, 161.

¹⁹ Csuka 1995, 95.

²⁰ Kepecs 1998, 18.

aránya ugyanis 27,9%-ról 25,9%-ra esett vissza. A németek aránya ugyanebben az időszakban 23,5%-ról 21,6%-ra ment le.

A terület túlnyomó többsége továbbra is mezőgazdasági jelleggel bírt. Egy 1931-ben keletkezett jugoszláv adat szerint ugyanis az itt élő lakosság 71%-át a mezőgazdaság foglalkoztatta, 15%-a mezőgazdasági jellegű iparban vagy kisiparban, 2,8%-a pedig közalkalmazottként vagy szabadfoglalkozásúként dolgozott.²¹ Vajdasági sajátosságnak számított, hogy mivel az értelmiség, a szabadfoglalkozásúak és az iparosok jelentős része vidéken élt, a falusi lakosság 65%-a, a városi 30%-a a mezőgazdaságból kereste kenyerét.²²

Egy korabeli jugoszláv elemzés is rögzíti, hogy „a magyar kisebbség legnagyobb része megőrzi vidéki életmódját, amely főként mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkozik”.²³ Valóban, a délvidéki magyarság 60–70%-a került ki a kisparaszti réteg soraiból, akiknek 10%-a földnélküliként tengődött.²⁴ Strukturális helyzetüket fejezte ki az a tény, hogy a Bácskában nem alakult ki ahhoz fogható társadalmi rétegük, mint amit Bánátban a németek parasztpolgársága alkotott.²⁵ A magyar parasztok és mezei munkások össznépeségen belüli aránya magasabb volt környezetének lakóinál; a kedvezőtlen szociális szerkezet és a földosztásnál jelentkező aszimmetriák meghatározó tényezők a délvidéki magyar társadalom vizsgálata szempontjából.²⁶ A még megmaradt vékony középosztályt, illetve értelmiségi réteget legfőképp azok az ügyvédek és magánpraxist végző orvosok alkották, akiknek egzisztenciája kevésbé került veszélybe az állami megszorítások miatt.²⁷

Német vonatkozásban megállapítható, hogy a közösség kezdetben nem rendelkezett számottevő értelmiséggel, amiben jelentős szerepet játszott a magyarok javára megvalósult asszimiláció, különösen a városokban.²⁸ A többség a szegény- vagy a középparaszti réteghez tartozott.²⁹ Strukturális helyzetüket ugyanakkor jól szemlélteti, hogy a Dunai Bánságban jóval átlag feletti méretű önálló vállalkozóréteggel rendelkeztek, és az elit körében is meghatározó volt a gazdasági kérdések felé irányuló orientáció.³⁰ A két világháború között a Bácska, a Bánát és a Baranya-háromszög német lakosságának mintegy 84%-a élt falun, s noha a vajdasági sváb falusi lakosság számaránya magasabb volt a jugoszláv átlagnál, ehhez viszonyítva a mezőgazdasággal valamennyivel kevesebben foglalkoztak.³¹

²¹ A. Sajti 2010, 49.

²² Janjetović 2009, 108.

²³ AJ, F. 398., I. dosszié.

²⁴ A. Sajti 1997, 27. A történeti demográfusok számára új kutatási perspektíva az Arhiv Jugoslavijében található, többségében magyar nyelvű, községenként tagoló agrárlakosság-összeírás vizsgálata. A hatóságok 1919-ben a térségben összeírták a kevesebb mint 10 kat. holddal rendelkező földművelők főbb adatait, így a nevüket, vallásukat, nemzetiségüket, családi állapotukat, családtagjaik számát, azt, hogy van-e saját házuk és jószágaik, odaváló illetőségük-e, és hogy mekkora földbirtokkal rendelkeznek. (AJ, 67–33–309.; AJ, 67–34–310.; AJ, 67–34–311.)

²⁵ A. Sajti 1997, 27.

²⁶ Losoncz 2014, 80., 97–98.

²⁷ Dévavári 2020, 64.

²⁸ Vö. például Rüdiger 1931, 111–121.

²⁹ Janjetović 2011, 29.

³⁰ Bethke 2009, 632.

³¹ Janjetović 2009, 107–108.

A vajdasági magyar egyesületek kulturális és szociális szerepe a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban

Az első világháborút követően a jugoszláviai magyarság fejlett azonosságtudattal és intézményességgel szakadt le az egységes magyar nemzetépítés folyamatáról; ez utóbbi többdimenzióssá vált. Az immár megváltozott feltételek, nevezetesen a szerbiai magyar keretek között etnopolitikailag szerveződő, magát külön társadalomként meghatározó közösség³² számára „idő kellett, amíg [...] beilleszkedett a kisebbségi viszonyokba”.³³ Nehezen tudott alkalmazkodni az – átmenetinek gondolt – új keretekhez,³⁴ amit nem mellesleg az is akadályozott, hogy gondolkodásában továbbra is a többségi társadalomra jellemző mentalitás volt a meghatározó.³⁵

A korszak intézményesülési folyamatainak meghatározó részét képezte a kisebbségi civil társadalom alrendszerében meginduló aktivizálódás, s ezzel szoros összefüggésben állt, hogy számos civil szervezet öltött etnikai „ellennyilvánossági” jelleget.³⁶ A magyar kultúra egyesületi úton történő ápolása hozzájárult az etnikai rekrutáció biztosításához. Ebben volt érdekelt a magyar középosztály és elit, továbbra is ők vállaltak oroszánrészt a civil szervezetek működtetésében, vezetésében. A korszak megváltozott polgári önképébe nyerhetünk bepillantást Nagy Ödön segélyezés iránti kérelmét (1929. július 24.) olvasva, melyet a magyar kormányzati köröknek küldött meg: „Közéletünk minden ágazatában egyesíteni és magunk javára hasznosítani igyekeztem minden magyar erő parányt, hogy céltudatos és tervszerű munkával [...] az itteni magyarság sorsát könnyítsük, nemzeti létünket megóvjuk, magyar öntudatunkat, nyelvünket, kultúránkat, ősi hagyományainkat, nemzeti sajátosságainkat el ne veszítsük és a magyarság jövőjét biztosítsuk.”³⁷

Az 1920-as években a SZHSZ államban a kisebbségi civil társadalmak mozgásterét az alkotmányos monarchia intézményei és a politikai rendszer restriktív etnopolitikai rezsimje jelölték ki, emellett az oszterbiai hagyományok kevésbé játszottak szerepet. Azokon a területeken ugyanis, melyek korábban a Monarchia részét képezték, összehasonlíthatatlanul fejlettebb művelődési társulatok léteztek, mint az egykori oszmán fennhatóságú régióban.³⁸ A kisebbségi egyesületek működését további feltételek is meghatározták, mint például az anyaország támogatása és a kisebbségi szükségletek.³⁹

1918 és 1927 között ugyanakkor bekövetkezett a délvidéki magyar középosztály politikai, gazdasági és szellemi erodálódása, amiben szerepet játszottak az elbocsátások, kiutási-

³² Bárdi 2013, 207.

³³ Herceg 1979, 291.

³⁴ Dimić 2020, 709.

³⁵ Arról, hogy a magyarság többségi társadalomként gondolt magára továbbra is, lásd bővebben Ken-de 1940, 8.

³⁶ Bethke 2009, 307. Carl Bethke nem fejti ki, mit ért konkrétan az ellennyilvánosság kifejezése alatt. Értelmezésben a fogalom azt a fő kisebbségi társadalomszervezési eszközt jelenti, mely a többségi társadalommal szemben határozza meg magát, és a vonatkozó problémák vizsgálata, kérdések tisztázása révén határozott közvéleményt formál. Ez utóbbi a közösség megmaradásának mintegy biztosítékául szolgál.

³⁷ MNL OL K 64. 47. d. 16. t. Nagy Ödön segélyezése. (1929. július 24.)

³⁸ Janjetovic 2005, 289.

³⁹ Janjetovic 2005, 323.

tások, megfélemlítések, az e miatti sokk és az eliten belüli megosztottság,⁴⁰ s amit csak tetézt a már említett exodus és a hatalom korlátozó intézkedései a kulturális egyesületekre vonatkozóan. Azok, akik a Vajdaságban maradtak, ekkor a kezdeti rezignáltság fázisában voltak.⁴¹ Ezek mind szerepet játszottak a vajdasági magyar egyesületi élet mozgásterének beszűkülésében a húszas évek második feléig. 1927-től egy rövid, 1929 elejéig tartó fellendülő időszak következett a civil önszerveződések vonatkozásában, s ezzel párhuzamosan megkezdődött a parlamenti és tartományi képviselőházban a magyar képviselők munkája.

A legelső években nem folytathatták tevékenységüket a magyar egyesületek,⁴² közülük elsőként 1921. július 18-án a nagybecskereki Torontálvármegyei (Bánáti) Magyar Közművelődési Egyesület kezdte meg tevékenységét, melynek élén Várady Imre állt.⁴³ Az önszerveződési folyamatok jellemző személyközösségi formáját e korai periódusban az asztaltársaságok jelentették, melyek informális szervezeti felépítésük révén nem kerültek a hatóságok fókuszába. Ebben a vonatkozásban 1923 elejére változás ment végbe, minthogy a 30 ezer főnél többet számláló városokban a kultúrélet tényezőiként említhetők a kaszinók, Lloyd-klubok, társaskörök, nőegyletek, dalárdák és sportklubok.⁴⁴ Az 1920-as évtized közepe a magyar civil kulturális szervezkedés felől nézve ellentmondásos időszak: egyrészt az újságközlések és levelek beszámolnak az egyre szélesebb körű civil kulturális szervezkedés kezdeményeiről,⁴⁵ másrészt a *Bácsmegyei Napló* hangot adott aggodalmának, hogy „a magyar kultúrintézmények patópálos tétlenség” állapotában vannak.⁴⁶

Mindazonáltal a húszas évek végére a vajdasági magyar közösség vonatkozásában gazdagon tagolt társadalmi életről lehet beszélni.⁴⁷ Az évtized végére mintegy 190 magyarként nyilvántartott egyesület működött a délszláv állam területén, melyek tevékenységének súlypontja a műkedvelő színjátszásra és a néphagyomány, folklór ápolására helyeződött.⁴⁸ A magyarság a Délvidéken 1929 legelején mintegy 83 kulturális, hitéleti és gazdasági jellegű szervezetet működtetett.⁴⁹ Egy 1929-es jugoszláv statisztika viszont az összes magyar egyesületet kulturális jellegűként határozta meg, ami utal arra, hogy az állami szervek sze-

⁴⁰ Dévavári 2022, 194–195.

⁴¹ Erre lásd példát: VL F. 126. II. részleg. Broj 5928. A zentai járás vezetőjének jelentése. (1929. nov. 1.)

⁴² Az 1922-ben alakult Magyar Párt, amely a jugoszláviai magyarság politikai érdekképviseletét látta el, programpontjai közt szerepelt a „felfüggesztett magyar egyesületek működésének engedélyezése, a kulturális és gazdasági szervezkedés, valamint a sajtó, a gyülekezés és a szervezkedés szabadsága”. (A. Sajti 2024, 123.)

⁴³ A. Sajti 2024, 124.

⁴⁴ (W.): Kikinda – egy város, amelynek félbenmaradt a karrierje. *Bácsmegyei Napló*, 1923. január 14. 10–11.

⁴⁵ Ekkor találkozni először azokkal a hírekkel, melyek az óbecsei magyarság kulturális önszerveződését, annak elért eredményeit dicsérik. ([sz.n.]: A becsei magyarok. *Bácsmegyei Napló*, 1925. március 8. 1.; [sz.n.]: Az óbecsei Magyar Népkör kultúrestéi. *Bácsmegyei Napló*, 1925. április 3. 6.; [sz.n.]: A becsei Magyar Népkör kulturmunkája. *Bácsmegyei Napló*, 1925. április 19. 6.). 1925-re vonatkozóan a zentai elit dilemmáit a civil kulturális kezdeményezések kapcsán lásd bővebben Felsőhegyi András levele Várady Imrének (Várady-hagyaték: Felsőhegyi András levele Várady Imrének, 1925. aug. 21., Zenta).

⁴⁶ Náday Mihály: A szuboticaei Jókai-ünnepély. *Bácsmegyei Napló*, 1925. május 1. 7.

⁴⁷ A korabeli vajdasági magyar társadalmi életéről áttekintést nyújt Csurka 2009, 6.

⁴⁸ Janjetović 2005, 295.

⁴⁹ A. Sajti 2024, 151.

mében a kultúra magát az etnicitást jelentette – miként ezt a szomszédos romániai minta is szemlélteti.⁵⁰ A kulturális egyesületek közé sorolandók az olvasóköri, dalárdák, de a kaszinók, gazda- és társaskörök, vadász-, legény- és nőegyletek, sőt a tűzoltóegyesületek is folytattak ilyen irányú tevékenységet.⁵¹ Ezzel kapcsolatosan fontos szempont az is, hogy a dalárdák berkeiben csökkentek a tagok közti szociális különbségek, hiszen számos közép-osztálybeli hagyta el a Vajdaságot; helyüket pótolni kívánták akár más társadalmi rétegből érkezőkkel.⁵²

A nem elsősorban kulturális célokat kitűző egyesületeket nem mindig lehet különválasztani azoktól, melyek elsődleges feladatukként a művelődési viszonyok fejlesztését határozták meg; az előbbieket számottevő esetben a kultúra ápolására is áldoztak, utóbbiak pedig nem ritkán szociális, gazdasági és további feladatokat is elláttak.⁵³ Az is előfordult, hogy mivel gyakoriak voltak a személyi átfedések, egy nem művelődési célú egyesület az alvagy fiókszervezetét alkotta egy kulturális jellegűnek.⁵⁴ Mindenesetre – az egyesületek jellegétől függetlenül – ezek kiemelt szerepet tölthettek be a kisebbségi magyar nemzeti intézményesedés folyamatában és a magyar tudat megőrzésében.

Két példán, a szabadkai Népkör és a nagybecskereki magyar közművelődési egyesület vonatkozásában vázolom fel a magyar kulturális és szociális jellegű civil kezdeményezéseket, és röviden érintem a nőegyletek működését. A munkát valószínűleg már 1919 őszén megkezdő Népkör a régi alapszabályzata szerint működött tovább, annyi változtatással, hogy a politikai részeket az új szabályzatból elhagyták.⁵⁵ A szervezet 1921 májusától deklaráltan kulturális és társadalmi jellegű célokat kívánt megvalósítani. Az egyre mozgalmassabbá váló egyesületi életben legfőképp a műkedvelő színjátszásra helyeződött a hangsúly, és már kezdetben megfogalmazódtak komoly kulturális célkitűzések. A *Bácsmezei Napló* 1924 februárjában egyenesen úgy hivatkozik a Népkörre mint a „bácskai magyarság egyetlen kultúrintézetére”.⁵⁶ Egy hosszabb szünet után a felpezsdülő Népkört 1925-ben több hónapra (április–november),⁵⁷ 1926-ban pedig félévre betiltották.⁵⁸ Ennek ellenére idővel a társadalmi szerepvállalás is egyre kiterjedtebbé vált, és közben infrastruktúrális változások is végbementek (pl. kulturális bizottság, majd albizottságok megalakítása, ideiglenes színpaddal rendelkező nagyterem stb.).

⁵⁰ Egry 2015, 325. A hatóságok a kultúra és az etnicitás között hozzárendelő kapcsolatot tételeztek fel. Az egységes értelmezés szerint, aki magyar nemzeti színeket használ, magyar dalokat énekel, magyar szokásokat követ vagy például csárdást táncol, az mindezeket magyarsága kifejezésre juttatásának céljából teszi. A magyar kultúra ápolását egyértelműen irredecent tevékenységnek tartották.

⁵¹ További kutatási lehetőségként jelentkezik a vajdasági kisebbségi nőegyletek két világháború közötti történetének feldolgozása, melyhez főként a korabeli sajtó (pl. *Bácsmezei Napló*, *Délbácska*, *Sentai Friss Ujság*) elemzése szükséges. A vajdasági és belgrádi levéltárakban ugyanis kevés vonatkozó tárgyú irat lelhető fel.

⁵² Janjetović 2005, 296.

⁵³ Janjetović 2005, 312. A *Bácsmezei Napló* 1920-as évekbeli számai alapján a kulturális és szociális egyesületi tevékenység összefonódására kiváló példát szolgáltatnak a térségbeli nőegyletek.

⁵⁴ Janjetović 2005, 323.

⁵⁵ Szöllősy 1994, 28.

⁵⁶ [sz.n.]: Csokonai ünnep a szubotcai Népkörben. *Bácsmezei Napló*, 1924. február 25. 3.

⁵⁷ Vö. *Bácsmezei Napló* 1925-ös évfolyama.

⁵⁸ Szöllősy 1994, 37.

Az intézmény kulturális szerepe számos területen tetten érhető: felajánlotta a magyar osztályok számára helyiségeit,⁵⁹ műsoros, illetve előadásos esteket szervezett táncmulattal egybekötve, műkedvelő színelőadásokat (népszínműveket, könnyű vígjátékokat, kabarékat) és tánciskolát rendezett, ingyenes ismeretterjesztő tevékenységét (pl. törvények ismertetése) fokozta, vándorelőadásokat szorgalmazott, megtartotta a vajdasági magyar írók szerzői estjét, Petőfi-, Csokonai-, Jókai-ünnepélyeket, irodalmi esteket (pl. Ibsen- és Vörösmarty-est), hangversenyt és teadélutánt szervezett, ahol szavaltatok, énekek hangzottak el.⁶⁰ Emellett a kultúra egyesületi úton történő ápolását alkalmasnak gondolták a politikai szervezkedés megerősítése szempontjából.⁶¹ 1928-tól a kultúrbizottság – melynek elnöke ekkor Szántó Gábor volt – feladatául tűzte ki a kereskedő- és iparostanoncok továbbképzését, a Szabadka peremvidékein lévő olvasótermek igazgatását, délelőtti és esti szakelőadások tartását (gazdáknak, iparosoknak, kereskedőknek), kultúrestek, színelőadások szervezését és kulturális tárgyak oktatását, s ezek működtetésére külön albizottságok alakultak.⁶²

A Népkör szociális jellegű tevékenységei közé sorolható, hogy a diákok számára ösztöndíjakat tűzött ki nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül, báli jövedelmeket ajánlott fel egészségügyi-szociális intézeteknek, a műkedvelő színelőadásokból származó bevétel jótékony célokra fordították, 1928-tól pedig külön albizottságok gondoskodtak a szegénysorsú középiskolások segítézéséről és a magyar tanító- és tanárjelöltek támogatásáról.⁶³ „Egy-egy középiskolai szegény érdemes tanulónak az élelmezése a legkönnyebben és a legolcsóbban olyképen történhetik, hogy a vajdasági városokban, ahol középiskolák vannak, hét család vállalkozik arra, hogy minden család a hét egy meghatározott napján ingyen

⁵⁹ Szöllősy 1994, 29.

⁶⁰ [sz.n.]: Országos Petőfi ünnepségre készül a szubotica népkör. *Bácsmegyei Napló*, 1922. december 3. 2–3.; [sz.n.]: Hírek. *Bácsmegyei Napló*, 1923. február 2. 5.; [sz.n.]: Hírek. *Bácsmegyei Napló*, 1924. február 15. 5.; [sz.n.]: Hírek. *Bácsmegyei Napló*, 1924. december 30. 8.; [sz.n.]: Hírek. *Bácsmegyei Napló*, 1925. március 12. 7.; [sz.n.]: Hírek. *Bácsmegyei Napló*, 1925. december 31. 8.; [sz.n.]: Tűzpánik a Népkörben. *Bácsmegyei Napló*, 1928. június 9. 3.; [sz.n.]: Vörösmarty-est a szubotica Népkör harmadik kultúrestje. *Bácsmegyei Napló*, 1928. november 27. 9.

⁶¹ [sz.n.]: A Csokonai-ünnep elé. *Bácsmegyei Napló*, 1924. február 17. 1.

⁶² Szöllősy 1994, 39.

⁶³ [sz.n.]: Hírek. *Bácsmegyei Napló*, 1922. június 15. 5.; [sz.n.]: Hírek. *Bácsmegyei Napló*, 1922. november 17. 5.; [sz.n.]: Betiltják a műkedvelő előadásokat? *Bácsmegyei Napló*, 1922. november 24. 2. Hogy pontosan hány Szabadkán tanuló szegénysorsú magyar diákot részesített a Népkör támogatásban, az nem derül ki a sajtó híradásaiból. Ezzel párhuzamosan a *Bácsmegyei Napló* elhatározta, hogy hat szegénysorsú vidéki magyar középiskolai tanulónak biztosít ingyenes ellátást és ebédet Szabadkán. ([sz.n.]: A kisebbségi kulturáért. *Bácsmegyei Napló*, 1928. július 1. 1.) Feltételezhetően a Népkör is hasonló nagyságrendben volt képes támogatásban részesíteni ezt a célcsoportot. Arról is tudni, hogy 1928 nyarán a diákok ösztöndíjalapjára gyűjtést indított a Népkör, s ebben számított az összes vajdasági magyar kultúrszervezetre és a vajdasági magyarság áldozatkészségére. Úgy kalkuláltak, hogy egy tanuló anyagi támogatására egy tanévre mintegy 5000–10 000 dinár szükséges. ([sz.n.]: A magyar diákok ösztöndíjalapjára gyűjtést indított a szubotica Népkör. *Bácsmegyei Napló*, 1928. július 1. 2.) A Népkör a támogatási alapot a teaestélyek és egyéb rendezvények megszervezéséből befolyt összegekből, a társadalom adományaiból és adott esetben sorsolási nyereményből tudta megteremteni. Megállapítható az is, hogy a tanulók egyre nagyobb számban jelentkeztek az ilyen jellegű segítségért. ([sz.n.]: S.O.S. *Bácsmegyei Napló*, 1928. július 15. 1.) Emellett rögzíthető, hogy „a jugoszláviai magyarság minden rétege támogatja a Népkör akcióját.” ([sz.n.]: A tisztviselő ezer dinárja. *Bácsmegyei Napló*, 1928. július 10. 5.)

élelmet, ebédet és vacsorát ad a maga családi asztalánál a szegény tanulóknak” – fogalmazta meg koncepcióját a diáksegélyző bizottság 1928 augusztusában.⁶⁴

A vajdasági magyar kulturális szervezkedés egyik fő központja és kezdeményezője lett a működési engedélyt 1921 tavaszán kieszközölő⁶⁵ Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület. Az egyesület a húszas években gazdag kulturális és részben szociális tevékenységet fejtett ki, melynek a súlyponti vonatkozásait mutatom be a következőkben. Kulturális jellegű egyesületként működött, így a művelődés terén kifejtett munkájára helyeződött a hangsúly. Könyvtárat tartott fenn, vándorkönyvtár-mozgalmat szervezett a falvakba, felolvasóülést tarott, ismeretterjesztő felolvasásokat, különböző tárgyú előadásokat, Dante-, Bartók- és magyar költészeti matinét, az érdeklődők részére hat hetes továbbképző tanfolyamot, Petőfi-, Madách- és Arany János-, Jókai- és Matica-ünnepélyt rendezett, a rendezvényeken számos alkalommal hangzott el kulturális előadás, szavalat és zeneszám, Szabad Líceumot és fiókszervezeteket működtetett (még a Bácskában is), és szorgalmazta a magyar–szerb kulturális közeledést; kultúrbizottsága végezte ezt a – húszas években – felívelő szervezőmunkát.⁶⁶ Egybefogta a helyi műkedvelő színjátszócsoportokat, amelyek fellépéseik alkalmával a magyar nyelvet közvetítették és a professzionális magyar színház hiányát részlegesen pótolták, s ennek nyomán a helyi színpadi szerzők munkája is megélné.⁶⁷

Ebben az évtizedben a szociális jellegű feladatai közé sorolható a szegény tanulók ösztöndíjazása.⁶⁸ Ellentétben a következő évtized második felével, a húszas évekre vonatkozóan nem őrződött meg ilyen tárgyú kérelem, valamint azok válaszelei sem lelhetők fel a Várady-hagyaték kutatható anyagában. Ebből kifolyólag a támogatásban részesített tanulók nagyságrendje nem állapítható meg. Az azonban a hagyatéki iratanyag alapján elmondható, hogy Várady Imréhez, immár országgyűlési képviselői minőségben (1927–1929) – a továbbtanulási költségek finanszírozásán túl – olyan ügyben is érkeztek be levelek, kérelmek, mint például a rászoruló diákok „ingyen koszthoz” juttatása vagy az elbocsátott tisztségviselők visszahelyezése. Az ilyen jellegű ügyek pontos számát ugyanakkor szintén nem lehet megbecsülni a rendelkezésre álló dokumentumok alapján.

Az évtized során úgy a vallási alapon elkülönülő nőegyletek (katolikus, evangélikus, izraelita), mint a Vöröskereszt kiemelkedő szociális tevékenységet fejtettek ki, és a művelődés terén is számottevő eredményeket értek el. Ezek a tevékenységi körök nem váltak el élesen egymástól. A nőegyletek számos alkalommal tartottak különféle tematikájú ünnepeket (felruházási ünnepély, Jókai-ünnepély), rendezvényeket (műkedvelő színelőadás, teadélután és -estély, művészmatiné, társasvacsora, bazar, kamarazene-, kabaré-est, gyermekdélután, hangverseny, táncestély, piknik) és bálakat (dominó-, jelmez-, fejdísz- és díszbál), s a befolyó összeget jótékony célokra használták fel, például szegények felszegélyezésére, tudóbeteg gondozó intézet támogatására, ágyalapítvány létrehozására, a rászoruló tűzifával, liszttel, élelmiszerekkel való ellátására és téli felruházására (ruha és lábbeli). Istápolták a szegényeket, segítézték az árvákat, betegeket, szegényeket, háborús menekülteket és

⁶⁴ [sz.n.]: Diáksegélyző bizottságot alakított a Népkör. *Bácsmegyei Napló*, 1928. augusztus 2. 4. Ilyen társadalmi akció Zentán is megvalósult az ott tanuló magyar diákok ingyenes ellátására. ([sz.n.]: Veszélyben a szentai gimnázium magyar tagozata. *Bácsmegyei Napló*, 1928. augusztus 28. 2.)

⁶⁵ A. Sajti 2024, 124.

⁶⁶ Németh – Várady 2022, 56–57.

⁶⁷ Németh – Várady 2022, 66–68.

⁶⁸ Németh – Várady 2022, 57–58., 60–64.

áldozatokat, adott esetben népkonyhát és beteggondozó intézetet is üzemeltettek, számos gyűjtési akcióból kivették a részüket. Volt rá példa, hogy egyes intézetek működését kizárólag társadalmi úton befolyt összegből lehetett biztosítani, hiszen sem az állam, sem a város nem támogatta azt.⁶⁹

Fontos szempont még, hogy jelentős támogatási összegek érkeztek az anyaországból, amit igyekeztek az érintettek titokban lebonyolítani. 1921 májusától a Társadalmi Szervezetek Szövetségén belül a Szent Gellért Társaság⁷⁰ gondoskodott a délvidéki magyarság érdekvédelméről és támogatásáról. A társaság tevékenysége kiterjedt – az egyházak, iskolák, sajtó és a zágrábi magyar egyetemisták mellett – a civil szervezetek (gazdakörök és kulturális egyesületek) segélyezésére.⁷¹

A vajdasági német egyesületek kulturális és szociális szerepe

Dacára annak, hogy a századforduló idejétől, de különösen 1914 és 1918 között erősödött a Vajdaság területén élő sváb közösség nemzeti öntudata, és ugyan fáradságos szervezőmunka révén, de lehetővé vált etnopolitikai mobilizációjuk, az érintett csoport idősebb nemzedékének többségét továbbra is baráti viszonyok fűzték a helyi magyarokhoz és szimpátiát tápláltak irányukba. Valójában a nemzetileg tudatosabb és tanultabb német vezetők körében jelentkezett a „Los von Ungarn!” gondolata.⁷² Mindez arra utal, hogy – a jelentős mértékű asszimiláció és restriktív törekvés ellenére – a dualizmus kori magyar nemzetiségpolitika mégsem okozott helyrehozhatatlan károkat a dunai svábok számára.

Az SZHSZ Királyság területén összesen mintegy hétszáz kisebbségi egyesület működött, melyek szinte kivétel nélkül a korábbi osztrák–magyar területeken tevékenykedtek, s melyeknek több mint a fele német volt egy 1929-ből származó statisztika szerint.⁷³ Ebből a 415 német egyesületből mintegy 140-et számláltak a kulturális, jótékonyági és szórakoztatói jellegűek.⁷⁴ A teljes német egyesületállomány jelentős részét a vajdasági sváb szervezetek adták, melyek közül a legtöbb – különböző, hosszabb-rövidebb múltra visszatekintő – férfikórus volt.⁷⁵ Ezek közül a fehértemplomi 1854-ben alakult meg, mások a 19. század második felében, megint mások pedig a 20. század első éveiben formálódtak.⁷⁶ A zene- és dalegyletek mellett számos olvasókör, kaszinó, borászegylet, katolikus kör, vadásztársulat, iparos és kereskedőegyesület, tűzoltóegylet, temetkezési tásaság és sportegyesület jött létre a húszas évek végére. Egy korabeli értelmezés szerint „a [német – D. Á.] művelődési és szórakoztatói egyesületek aktivitása nagy, és az előadások, koncertek és műkedvelő színdarabok rendezésében ölt testet. Itt kell megemlíteni, hogy a német egyesületek egyáltalán nem mutatnak semmi feltűnő politikai aktivitást, és emiatt saját tagjaik nemzeti tudatának ébresztésén és megtartásán dolgoznak saját ének- és sportegyesületeik révén.”⁷⁷

⁶⁹ [sz.n.]: Teaest a tüdőbetegek javára. *Bácsmezei Napló*, 1923. november 30. 5.

⁷⁰ A Társadalmi Szervezetek Szövetsége kapcsán a romániai magyar intézmények anyaországi támogatása vonatkozásában lásd bővebben Bárdi 1995, 89–134.

⁷¹ A. Sajti 1997, 31–35.

⁷² Antolović 2017, 57.

⁷³ Janjetović 2005, 288.

⁷⁴ AJ, F. 398., 1. dosszié.

⁷⁵ Janjetović 2009, 212.

⁷⁶ Janjetović 2009, 211.

⁷⁷ AJ, F. 398., 1. dosszié.

A Kulturbund, amely a húszas években gyakorlatilag csak a vajdasági németek egyesületeként működött, kettős minta alapján született meg 1920-ban Újvidéken: merített a szüdtanémet Deutscher Kulturverband és a boszniai Prosvjeta alapszabályzataiból, célkitűzéseiből.⁷⁸ A Kulturbund voltaképp egy átfogó, dunai sváb közösségi szervezet volt, amelyből további „volksdeutsch”⁷⁹ egyesületek fejlődtek ki, és amelybe önálló szervezetek olvadtak be.⁸⁰ Elsősorban kulturális célokat fogalmaztak meg az alapítók, de gazdasági és szociális egyesületi tevékenységet is folytattak.⁸¹ Első főtitkára (Generalsekretär) Georg Graßl lett; 1924 áprilisáig – az első betiltásig – 128 fiókszervezete alakult meg, és mintegy 55 ezer taggal rendelkezett (1921-ben 97, 1922-ben 108, 1923-ban 111, 1924-ben 128).⁸² Mivel számos alsóbb szintű állami szerv figyelmen kívül hagyta a belügyminiszter, Nastas Petrović (1924. július–november) azon utasítását, hogy halasszák el a betiltásról szóló végzést, míg nem születik döntés a panaszok kapcsán, teret nyert a hatósági önkény, ugyanakkor több helyen is illegálisan tovább zajlott a Kulturbund munkája.⁸³ 1927-től indulhatott meg az egyesület második felépítési hulláma Johann Kekes vezetése alatt: 1927-ben 29, 1928-ban 51, 1929 januárjára – az újabb betiltás időpontjáig – 64 fiókszervezet formálódott; ekkorra mintegy ötezer tagot sikerült összegyűjteni fáradságos agitáció keretében.⁸⁴ A német mozgalom központja a korszakban Újvidék lett.⁸⁵

A kortársak megtapasztalták, hogy az etnopolikai rezsím számottevő mértékben akadályozza a szervezet belső logikája szerinti építkezését, ami bizonytalan hangulatot eredményezett a körükben. Megállapítható, hogy a Kulturbund a királydiktatúra bevezetéséig összességében korlátozott sikereket tudott elérni, figyelembe véve, hogy távlati céljaként a felekezeti megosztottságon való felülemelkedést és a dunai sváb tudat kialakítását, megszilárdítását tűzte ki.⁸⁶

A szervezet szoros kapcsolatokat tartott fenn az anyaországgal; 1919–1920-ban Németországban számos társadalmi egyesület alakult a külföldi németek támogatása érdekében. Ezek közül a legjelentősebb a Deutsche Schutzbund, a Verein für das Deutschtum (VDA) im Ausland és az Auswärtiges Amt volt. Emellett az anyagi támogatások kezelésére álcázott alapítványokat, bankokat és vállalkozásokat alapítottak a német kormányok.⁸⁷ A támogatások testet öltöttek könyvek, illetve könyvtárak átadásában, melyekről a VDA gondos-

⁷⁸ Antolović 2017, 59.

⁷⁹ A volksdeutsch kifejezés nemzetiszocialista terminológia, mely az akkori Németország határain kívül élő német származású csoportokat jelölte, s máig erős emocionális töltettel bír (Bethke 2009, 17.) Emiatt indokolt az idézőjel használata, miáltal a korabeli német nemzeti kisebbségi csoportok megjelölésére alkalmas.

⁸⁰ Senz 1994, 82.; Janjetović 2009, 212.

⁸¹ Antolović 2017, 59.

⁸² Die Arbeit des Kulturbundes 1937 – Tätigkeitsbericht der Bundesleitung. Novi Sad: Druckerei- und Verlags-A-G., 1937. 7.; Senz 1994, 82.

⁸³ Janjetović 2009, 216. A tovább működő helyi szervezetekre példát szolgáltatott a Titel és Ivanovo községekben folytatódó egyesületi munka, de más egyéb településeken is találkozni ezzel a jelenséggel. (AJ, 14–109–413.)

⁸⁴ Die Arbeit des Kulturbundes 1937 – Tätigkeitsbericht der Bundesleitung. Novi Sad: Druckerei- und Verlags-A-G., 1937. 7.; Janjetović 2009, 216.; Antolović 2017, 62.

⁸⁵ Rüdiger 1931, 117.

⁸⁶ Janjetović 2009, 213.

⁸⁷ Eiler 2002, 42–43.

codott. Emellett a Kulturbund vezetői látogatták a VDA üléseit, onnan pedig vendéglő-adókra számíthattak a jugoszláviai németek.⁸⁸

Ez nemcsak a német közösség, hanem a délszláv állam legjelentősebb közművelődési egyesülete volt, s igen sokrétű kulturális és szociális tevékenységet folytatott. A német iskola ügyének előmozdítása, könyvterjesztés, művészeti darabok, zeneszámok és filmek terjesztése a német kisebbség számára, nevelési és művelődési intézetek megalakítása, előadások szervezése, könyvtáralapítások, a német tanítók és papok iskoláztatása, a német nyelv ápolása és a társadalmi, szellemi, morális, kulturális szükségletek kielégítése, valamint a szociális kérdésekkel való foglalkozás, így az egészségügyi felvilágosítómunka mind a célok közt szerepelt.⁸⁹ Az első főtítkár, Graßl vezetése alatt – akinek mottója a „Staatstreue und volkstreu” volt – megemlékező rendezvényeket, Goethe-, Schiller- és Beethoven-ünnepélyeket, népviseleti és dalünnepet is szerveztek, sőt ő kezdeményezett bizonyos felsőoktatási és főiskolai csoportszerveződéseket.⁹⁰ Ekkor műkedvelő és bábszínelőadásokat is tartottak, énekeskönyvet adtak ki, gyermekmese-rendezvényeket szerveztek, és kimutatható a törekvés egy ifjúsági szekció létrehozására és kórusok alapítására. A Kulturbund továbbá gondoskodott a tanoncokról, szaktanfolyamokat indított az érintettek számára és segített a munkakeresés terén is; ők így határozták meg a szociális tevékenységi kört.⁹¹

A húszas évek második felében a szervezeten belül új szakmai alszövetségek jöttek létre. 1926-ban alakult a Landesverband deutscher Akademiker (Német Akadémikusok Országos Szövetsége), 1928-ban a Verband der deutschen Sport- und Turnvereine (Német Sport- és Tornaegyesületek Szövetsége) és a Sängerbund (Dalosszövetség).⁹²

A helyi német egyesületi vezetők – hasonlóan a magyar esethez – többes szerepet töltek be, ugyanis több esetben ők álltak a kisebbségi német politikai és gazdasági mozgalmak élére is. Jó példát szolgáltat a politikai, gazdasági és civil társadalmi alrendszer összefonódására, hogy a Kulturbund tagjai a Német Párt tagjaivá váltak – miként ezt Ilija Pržić adagyűjtése is megállapította.⁹³ Stephan Kraft és Georg Graßl elsősorban német kisebbségi politikusok voltak, ugyanakkor – Johann Keks mellett – a Kulturbund vezető alakjainak számítottak; Kraft és Keks végezték az 1922-ben létrejött központi német szövetkezet, az Agraria igazgatását is, előbbi 1927-ig, majd utódként az utóbbi 1935-ig.⁹⁴

Bibliográfia

Források

AJ = Arhiv Jugoslavije

- F. 14. Ministarstvo Unutrašnjih Poslova Kraljevine Jugoslavije.
- F. 67. Ministarstvo Poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije.
- F. 398. Pržić Ilija.

⁸⁸ Janjetović 2009, 215.

⁸⁹ Dimić 2020, 681.

⁹⁰ Senz 1994, 82. Ezek a csoportszervezések a következők: Akademikerverband Großbetschkerek, Studentenvereinigung Suevia in Belgrad, Verband Deutscher Hochschulüler in Agram.

⁹¹ Janjetović 2009, 215.

⁹² Dimić 2020, 681–682.; Janjetović 2009, 216.

⁹³ AJ, F. 398., 1. dosszié.

⁹⁴ Janjetović 2005, 318.

VA = Vojni Arhiv

Popisnik 17.

VL = Vajdasági Levéltár

F. 126. II. részleg. A Dunai Bánság közbiztonsági ügyosztályának iratai.

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K. 64. Külügyminisztériumi Levéltár Politikai Osztálya rezervált iratai.

Sajtó, folyóiratok, kiadványok

Bácsmezei Napló

Délbácska

Die Arbeit des Kulturbundes 1937 – Tätigkeitsbericht der Bundesleitung

Sentai Friss Ujság

Szakirodalom

A. Sajti 1997 = A. Sajti E.: *Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában, 1918–1941.* Szeged.

A. Sajti 2010 = A. Sajti E.: *Bűntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok.* Szeged.

A. Sajti 2024 = A. Sajti E.: *Kisebbségben – Délvidéken. Várady Imre (1867–1959).* Pécs.

Antolović 2017 = Antolović, M.: *Nemačka manjina u Vojvodini (1918–1841). Društvo i politika.* Sombor.

Arday 2002 = Arday L.: *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában.* Budapest.

Bárdi 1995 = Bárdi N.: A Keleti Akció. *Regio* 3: 89–134.

Bárdi 2013 = Bárdi N.: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről.* Csíkszereda.

Bethke 2009 = Bethke, C.: *Deutsche und ungarische Minderheiten und Kroatien und der Vojvodina 1918–1941. Identitätswürfe und ethnopolitische Mobilisierung.* Wiesbaden.

Bíró 2010 = Bíró L.: *A jugoszláv állam 1918–1939.* Budapest.

Csuka 1995 = Csuka J.: *A délvidéki magyarság története 1918–1941.* Budapest.

Csurka 2009 = Csurka D.: Élet a Délvidéken a két világháború között – Társadalmi szervezetek, egyesületek. *Magyar Fórum* 50: 6.

Dévavári 2014 = Dévavári Z.: *Új partok felé.* Zenta.

Dévavári 2020 = Dévavári Z.: A jog erejével, az igazság fegyverével. In: *Délvidéki (vajdasági) magyar jogászok – A Monarchiától a titói korszak végéig.* Szerk. Várady T. Újvidék, 61–114.

Dévavári 2022 = Dévavári Z.: Útvesztőben – Magyar országgyűlési képviselők az első délszláv államban. In: *Nemzetiségi parlamenti képviselet. Nemzetiségi képviselet Magyarországon és az utódállamok parlamentjeiben (1869–1918/1920–1990).* Szerk. Bárdi N. – Gyurcsík I. Budapest, 184–229.

Dimić 2020 = Dimić, Lj.: *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije – 1918–1941.* Beograd.

Egry 2015 = Egry G.: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944.* Budapest.

Eiler 2002 = Eiler F.: Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In: *Társadalmi önismeret és nemzeti öazonosság Közép-Európában.* Szerk. Fedinec Cs. Budapest, 37–62.

Herceg 1979 = Herceg J.: *Visszanéző.* Újvidék.

- Janjetović 2005 = Janjetović, Z.: *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd.
- Janjetović 2009 = Janjetović, Z.: *Nemci u Vojvodini*. Beograd.
- Janjetović 2011 = Janjetović, Z.: A magyar és a német kisebbség Jugoszláviában, 1918–1941. In: *Magyarország és a Balkán a XX. Században. Tanulmányok*. Szerk. A. Sajti E. Szeged, 19–39.
- Kende 1940 = Kende F.: *Magyarokról magyaroknak*. Újvidék.
- Kepecs 1998 = Kepecs J.: *A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Budapest.
- Losonczi 2014 = Losonczi A.: Hogyan lesz a kisebbségből forradalmár? In: *Mozgalom, kultúraformálás, irodalmi gondolkodás. Tanulmányok a Hid történetéből*. Szerk. Faragó K. Újvidék–Zenta, 78–100.
- Németh – Várady 2022 = Németh F. – Várady T.: *Országok változnak, kultúrák maradnak*. Újvidék.
- Rüdiger 1931 = Rüdiger, H.: *Die Donauschwaben in der südslawischen Batschka*. Stuttgart.
- Sajti 1989 = Sajti E.: *Jugoszlávia 1918–1941. Dokumentumok*. Szeged.
- Senz 1994 = Senz, I.: *Die Donauschwaben*. München.
- Szóllósy Vágó 1994 = Szóllósy Vágó L.: *Népünkkel, népünkért. A szabadkai Népkör krónikája 1872–1992*. Szabadka.

Internetes hivatkozások

1. link: Az 1921-es népszámlálási adatok
<https://archive.org/details/definitivnirezul00yugo/page/2/mode/2up?view=theater>, a letöltés időpontja: 2025.06.12.
2. link: Az 1931-es népszámlálási adatok
<https://pretraziva.rs/show/definitivni-rezultati-popisa-stanovnistva-31-marta-1931-1-prisutno-stanovnistvo-broj-kuca-i-domacinstava.pdf>, a letöltés időpontja: 2025. 06. 12.